

УДК 159.9.072. 43

© В. У. Кузьменко, 2015 р.

В. У. Кузьменко (м. Київ)

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ СТУДЕНТА У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Обґрунтована актуальність проблеми розвитку індивідуальності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки, наведена загальний огляд праць теоретико-методологічного характеру з даної проблеми, окреслені основні наукові позиції авторської концепції, обґрунтовані детермінанти розвитку індивідуальності студента. Представлені компоненти технології розвитку індивідуальності студента та методичні особливості їх реалізації.

Ключові слова: *індивідуальність, індивідуальні відмінності, індивідуальний підхід, індивідуальний стиль діяльності, індивідуалізація, технологія, професійна підготовка.*

Обоснована актуальность проблемы развития индивидуальности будущих психологов в процессе профессиональной подготовки, приведена общая характеристика работ теоретико-методологического характера, посвященных данной проблеме, очерчены основные научные позиции авторской концепции, обоснованы детерминанты развития индивидуальности студента. Представлены компоненты технологии развития индивидуальности студента и методические особенности их реализации.

Ключевые слова: *индивидуальность, индивидуальные различия, индивидуальный подход, индивидуальный стиль деятельности, индивидуализация, технология, профессиональная подготовка.*

The urgency of the problem of the future development of personality student in the professional preparation is described, the general characteristics of the work of theoretical and methodological questions on this problem are shown, the basic scientific concepts of the position of the author are outlined, and the determinants of personality development of the student are justified. On the basis of the identified components of the technology development of the personality of the student.

Keywords: *personality, individual differences, individual approach, individual style of activity, personalization, technology, professional preparation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Реформування системи вищої освіти в Україні передбачає запровадження кредитно-модульної системи. Принципами кредитно-модульної системи навчання визначено такі, що спрямовують увагу викладачів на розвиток індивідуальності студента, урахування його індивідуальних відмінностей, стабілізацію індивідуального стилю учбової діяльності. Основним організаційним засобом, що забезпечує реалізацію цих принципів, виступає індивідуальний навчальний план студента, формування якого здійснюється на підставі переліку змістових модулів, що укладені на основі освітньо-професійної програми підготовки і структурно-логічної схеми підготовки [3]. Усе вищесказане актуалізує необхідність розробки технології розвитку індивідуальності студента в процесі професійної підготовки, з'ясування теоретичних аспектів вказаної проблеми через визначення основних методологічних підходів та теоретичних положень, окреслення сутності базових наукових понять та визначення провідних компонентів вказаної технології.

Феномен індивідуальності в усі часи привертав увагу філософів, психологів, педагогів. Фундаментальні праці Б.Г.Ананьєва, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, О.В.Запорожця, Г.С.Костюка, М.І.Лісіної, В.С.Мерліна, М.М.Подд'якова, С.Л. Рубінштейна, П.Р.Чамати, Д.Б.Ельконіна дають можливість співвіднести зміст основних психологічних понять – індивід, особистість,

індивідуальність, зрозуміти своєрідність кожного з них, встановити найбільш дієві механізми активізації психічних функцій індивідуальності, виявити закономірності та етапи процесу індивідуалізації особистості, окреслити визначальну роль різних видів діяльності у формуванні індивідуального стилю діяльності студента. Тим не менше, ряд важливих аспектів даної проблеми залишилися невисвітленими. Перш за все це стосується визначення сутності індивідуальності як глибинного рівня розвитку особистості, обґрунтування її базових системоутворювальних конструктів, критеріальних характеристик та домінантних властивостей, з'ясування етапів індивідуалізації особистості студента у процесі професійної підготовки, окреслення домірного й необхідного комплексу індивідуальних відмінностей, що підлягатимуть вивченню та урахуванню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковується розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичне підґрунтя аналізу проблем розвитку індивідуальності склали концептуальні підходи генетичної, педагогічної та вікової психології щодо закономірностей розвитку індивідуальних та особистісних властивостей, індивідуального розвитку особистості, яка знаходиться в умовах суспільного виховання та навчання (О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, О.О.Бодальов, М.Й.Боришевський, Л.Ф.Бурлачук, С.Д.Максименко, В.М.Русалов, О.В.Скрипченко, Л.М.Собчик, Б.Й.Цуканов, П.Р.Чамата, Н.В.Чепелева) та зарубіжні дослідження К.Купера, Дж.Келлі, Є.Кречмера, Г.Айзенка, Ч.Спірмена, Л.Терстоуна та ін. [1; 2; 5; 6; 8; 9]. З'ясування особливостей розвитку індивідуальності передбачає глибоке розуміння як природних передумов цього процесу, так і особистісного потенціалу, механізмів його реалізації. Саме такий підхід дозволяє здійснити цілісний, системний аналіз унікальних особливостей розвитку кожної людини і спрямувати увагу на розвиток „інтегральної індивідуальності” (В.С.Мерлін), яка об'єднує у собі розмаїття людських проявів індивідуального та особистісного характеру. Визначальними для осмислення аспекту особистісного становлення індивідуальності в процесі професійної підготовки студента для нас стали праці І.С.Булах, Л.В.Долинської, О.Л.Кононко, З.О.Кіреєвої, П.В.Лушина, Р.В.Павелківа, Е.О.Помиткіна, Л.В.Помиткіної, Ю.О.Приходько, В.В.Рибалки, В.О.Семиченко, С.О.Ставицької, В.О.Татенка, Т.М.Титаренко, В.А.Чернобровкіної, В.М.Чернобровкіна, Ю.М.Швалба, Н.Ф.Шевченко та ін.

Виділення не виділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Авторське бачення сутності індивідуальності полягає у визначенні індивідуальності не лише як сукупності індивідуальних відмінностей. Спираючись на ряд методологічних положень провідних психологів, розглядаємо індивідуальність як певний «ефект» у розвитку особистості, що супроводжується появою нових властивостей, які і забезпечують побудову індивідуально-окресленого стилю поведінки, діяльності та створення неповторного життєвого шляху. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що детермінанти цього процесу, їх системоутворювальні компоненти називаються, але не характеризуються, особливості формування експериментально не вивчалися, недостатньо досліджені особливості та умови розвитку індивідуальності студентів, не розроблена технологія розвитку індивідуальності. Саме тому **метою даної статті** визначено – обґрунтувати комплекс детермінант, що забезпечують актуалізацію процесу розвитку індивідуальності, розкрити теоретичні та технологічні аспекти проблеми розвитку індивідуальності в процесі професійної підготовки студента.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Концепція життєтворчості, розроблена українськими філософами, передбачає постійну працю суб'єкта над розвитком власної особистості через *творчу діяльність*, внаслідок чого людина відчуває себе частиною великого світу, за який вона несе відповідальність (В.І.Шинкарук, П.П.Соболь, Л.В.Сохань). Процес творчої побудови індивідуально-окресленого життєвого шляху передбачає формування «картини світу», в якому живе людина і образу самого себе, як складової цього світу; відбиття у свідомості цілісної картини її життя як індивідуальної історії в часовій та просторовій перспективі та ретроспективі індивідуально-особистісного життєвого шляху; розроблення стратегії життя, планів і життєвої програми, в яких інтегруються цілі,

очікування, мрії, прагнення особистості; корекцію її планів з урахуванням реальних обставин життя й особистісних можливостей, подолання кризових ситуацій як прояву суперечностей життя і «незавершеності» самої особистості. Замислюючись над планами щодо свого життя та окремими етапами його, здійснюючи пошук найбільш ефективних засобів реалізації цих планів, особистість отримує статус суб'єкта життя, господаря своєї долі. Отже, *життєтворчість* як спосіб самопрограмування та творчого здійснення особистістю свого життя вважається унікальним надбанням людини як зрілої особистості [1; 3; 4; 6].

Важливими соціально-психологічними характеристиками зрілої особистості є ступінь активності її власних зусиль, спрямованих на життєтворення; почуття особистої відповідальності як за своє життя, так і за життя оточуючих людей; сформованість світогляду як продукту духовно-практичного освоєння світу, результату пізнання законів буття з позицій корінних інтересів і потреб суб'єкта, його життєвої мети та ідеалів. Дійсність, що відображена у свідомості крізь призму потрібного людині, важливого для неї, виділеного нею, детермінує її цілепокладання, мету, процес прийняття стратегічно-важливих рішень, стає смислоутворювальним чинником людського буття (І.Г.Єрмаков, Г.М.Несен, Л.В.Сохань, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.). Доведено, що перетворення життєвого світу здійснюється *мірою поглиблення суб'єктності*, ускладнення особистісного ставлення до себе як функції ставлення до власного життя і ставлення до інших людей. При цьому наголошується, що залежність життя людини хоч якоюсь мірою від самої себе є показником формування у неї гармонійної структури особистості [4, 6].

Усвідомлений та цілеспрямований процес життєтворчості передбачає наявність «самовладання», активізацію спроможності людини здійснювати саморегуляцію поведінки, самоаналіз та самоконтроль власних емоційних, зокрема, критичних станів. Саморегуляція розглядається як сукупність послідовних дій, необхідних для досягнення результату, як здатність особистості творити програму діяльності і на цій основі керувати своїми діями і станом; як процес реалізації вміння людини бачити кінцеву мету діяльності, самостійно знаходити оптимальні шляхи її досягнення і добиватися втілення. Результатом саморегуляції є виховання *волі, цілеспрямованості, організованості, вміння володіти собою* [1; 2; 7].

Попередній аналіз концептуальних теоретичних положень філософського та психологічного спрямування, визначень індивідуальності дозволив вважати домінантними, системоутворювальними, базовими ті властивості, сформованість яких детермінує процеси суб'єктності, творчості та волі, що сукупно забезпечує творення та досягнення індивідуально- та суспільно-значущих орієнтирів, засвоєння та втілення суспільного досвіду та передбачає внесення нового, власного, самостійно створеного в життя, поведінку та діяльність. Вважаємо, що глибинними характеристиками, які активізують процеси суб'єктності, творчості та волі, виконують смислоутворювальну функцію при побудові власного життєвого шляху, забезпечують унікальність стилю діяльності, поведінки та життя, є цілепокладання, вибірковість та винахідливість. Для індивідуальності, яка створює/відстоює свій діапазон життєдіяльності, ці властивості є системоутворювальними – центральними, домінантними, визначальними, сутнісними, найважливішими для зростання індивідуальності, стають свого роду фундаментом індивідуального стилю поведінки, діяльності та життя. Кожна з цих властивостей несе певне функційне навантаження, доповнює та удосконалює процес розвитку індивідуальності відповідно до означених стратегічних ліній. Цілепокладання відображує характер становлення волі, вибірковість – суб'єктності, а винахідливість – творчості.

Провідними принципами розвитку індивідуальності студента вважаємо: принцип оптимального співвідношення; принцип гуманістичної спрямованості; принцип індивідуально-диференційованого підходу до навчання і виховання; принцип цілісності, інтегрованості; принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених психологічних ситуацій; принцип варіативності.

Принцип оптимального співвідношення передбачає збалансовану активізацію процесів розвитку та саморозвитку особистості, вивчення та урахування індивідуальних та особистісних

властивостей кожного студента, забезпечення рівномірної підтримки процесів індивідуалізації та соціалізації, здійснення емоційно-почуттєвого та когнітивного розвитку, доцільне та оптимальне застосування різних форм організації навчального процесу та ін. Реалізація даного принципу досягається шляхом гармонійного поєднання власної активності суб'єкта учбової діяльності, що спричинює процеси саморозвитку та систематичних оптимізуючих цей процес дій викладача, збалансованим застосуванням різних форм організації навчальних занять (лекційних, практичних, семінарських, лабораторних та індивідуальних занять, різних видів практик та консультацій, виконання самостійних завдань, тощо) та зваженим використанням системи психолого-педагогічних засобів, методів і прийомів розвитку особистості студентської молоді. **Принцип гуманістичної спрямованості**, розвивального спілкування, поваги до унікальної своєрідності кожного студента, його сім'ї, толерантного ставлення до культурних, вікових, релігійних, національних, особистісних та інших розбіжностей один одного. Дотримання цього принципу забезпечує збереження та підтримку тих особливостей індивідуальної, сімейної, релігійної, національної культури, носіями якої виступає той чи інший студент. Реалізація даного принципу полягає у безумовному прийнятті особистості кожного студента, його родини, його індивідуальних відмінностей, їх дієвій підтримці та розумінні, відмові від насильства будь-якого виду, наданні можливості вибору, відмові від жорсткої регламентації життя, категоричних оцінок, діагнозів, як кінцевого, заключного вироку. Таким чином, принцип гуманістичної спрямованості полягає в переорієнтації стилю взаємодії викладача із студентами від суб'єкт-об'єктних відносин до суб'єкт-суб'єктних.

Принцип індивідуально-диференційованого підходу. Цей принцип забезпечує поглиблене вивчення та урахування в навчально-виховному процесі індивідуальних відмінностей кожного студента або характерних особливостей певної умовної підгрупи студентів. Такий підхід є сприятливим для поглибленого розуміння індивідуальної динаміки особистісного розвитку студентів, виявлення нетипових особливостей розвитку, встановлення причинно-наслідкових зв'язків зниження успішності того чи іншого студента та пошуку шляхів підвищення ефективності навчального процесу. Реалізація даного принципу полягає у відповідному підборі навчальних завдань різного ступеню складності для кожного студента або певної підгрупи студентів, використанні найбільш доцільних для кожної навчальної ситуації методів та прийомів викладання.

Принцип цілісності, інтегрованості індивідуальності. Індивідуальність як цілісність є об'єктивною реальністю, що відображує/забезпечує глибинні процеси становлення індивідуальних відмінностей у сукупності індивідуального та особистісного конструктів. Крім того, вона забезпечує досягнення позитивної результативності на цьому шляху у вигляді засвоєного стилю діяльності, поведінки та життя, які стають основою для реалізації життєвого призначення людини, отже, виконує смислоутворювальну функцію. При цьому поняття цілісності завжди передбачає наявність певної структури, яка включає в себе усі складові, що сукупно утворюють новий синтез (С.Д.Максименко).

Вихідним принципом функціонування особистісно зорієнтованих виховних технологій вважається **принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних психологічних ситуацій** (І.Д. Бех). При цьому *виховна ситуація* розглядається як створення відповідних соціальних умов, обставин, за яких у процесі міжособистісного спілкування студент засвоює певні знання, виробляє вміння, навички поведінки, отримує уявлення про себе, інших людей, закони спілкування, правила поведінки в групі та інше. *Виховна психологічна ситуація* передбачає створення таких обставин, які спонукають студента до самоаналізу власних дій, вчинків, рис, їх усвідомлення та подальшої професійної й особистісної самоактуалізації. **Принцип варіативності** (програмових завдань, навчально-виховного змісту, матеріального середовища, розвивального обладнання). Цей принцип має надзвичайно велике значення для розвитку позитивних особистісних якостей кожного студента. Шляхом створення та використання різноманітного середовища, збагачення методичного, дидактичного арсеналу викладача психології

виникає можливість до варіювання змісту навчально-виховної роботи, пошуку та використання методів та прийомів роботи, максимально ефективних для навчання кожного студента.

Визначені принципи були покладені в основу створення технології розвитку індивідуальності студента в процесі професійної підготовки. Традиційно в багатокомпонентній структурі цілісного педагогічного процесу виділяють: цільовий, стимулюючо-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольню-регулюючий і оцінно-результативний компоненти [7]. При визначенні **цільового компоненту** освітнього процесу в сучасних наукових дослідженнях підкреслюється думка про те, що раніше мета освіти детермінувалась суспільними інтересами, рішеннями держави та уряду, при цьому задовольнялось лише суспільне замовлення і зовсім не враховувались індивідуальні можливості та потреби здобувача вищої освіти. На відміну від цього цільовим компонентом технології розвитку індивідуальності вважаємо - забезпечення сприятливих умов для розвитку і саморозвитку кожного студента з урахуванням унікальної своєрідності, максимально повної гармонізації індивідуальних відмінностей, активізації особливих, своєрідних, притаманних лише цій особі, ресурсів, підтримка прагнень до самостійного вироблення власного стилю діяльності, поведінки та життя [4].

Стимулюючо-мотиваційний компонент відповідатиме вимогам сучасної вищої школи, якщо викладач досконало володітиме методами психологічної діагностики щодо вивчення індивідуальних особливостей студентів, спиратиметься на результати моніторингу якості підготовки, а педагогічний процес будуватиметься на основі прийняття особистих цілей і запитів, наближення до природи їхнього світопізнання. У нашому розумінні стимулюючо-мотиваційний компонент технології розвитку індивідуальності має відобразити процес підвищення психологічної компетентності викладачів в сфері визначення індивідуальних відмінностей кожного студента, прийняття унікальної своєрідності його індивідуальності, розуміння диференційованої картини сукупності індивідуальних відмінностей психофізичного розвитку та створення атмосфери взаєморозуміння й партнерства [4].

Змістовий компонент освітнього процесу до недавнього минулого був здебільшого спрямований на передачу теоретичних знань. У фронтально-орієнтованій моделі вищої освіти не існувало можливості вибору навчальних дисциплін або спецкурсів, тематики курсових чи дипломних робіт. При визначенні програмового змісту навчальних дисциплін не враховувались регіональні, місцеві особливості, недостатня увага приділялась проведенню індивідуальної роботи із студентами. Запровадження технології розвитку індивідуальності студента передбачає наявність таких змістових ліній, що враховують наявність особисто-значущих цілей, потреб та інтересів, спонукають студента до самостійних виборів та науково-практичних винаходів (варіативна складова).

Операційно-діяльнісний компонент реалізується через комплекс навчально-виховних методів, прийомів та засобів, що забезпечують успішність навчання кожного студента. На сучасному етапі відбувається переорієнтація до використання методів і форм роботи розвивального характеру, спрямованих на активізацію різних видів самостійної діяльності студента. Операційно-діяльнісний компонент технології розвитку індивідуальності студента передбачає відмову від зловживання словесними методами, особливо такими як вказівки, накази, покарання, моралізування і орієнтує викладачів на використання перш за все практичних методів, забезпечення умов для самостійної практичної діяльності студентів, проблематизацію завдань, емоційно насичене діалогічне та полілогічне спілкування, пошуково-дослідницьку діяльність, експериментування [4].

Контрольно-регулюючий компонент технології розвитку індивідуальності передбачає поглиблене виявлення індивідуальних можливостей і здібностей кожного студента засобами моніторингу. При цьому передбачається, що викладач не повинен брати на себе цілком контролюючу та оцінну функції, вони мають бути розподілені між викладачем і студентом. Отже, завданням для сучасного викладача стає - залучити студента до самоаналізу процесу досягнення мети, самооцінювання, рейтингового оцінювання особистої участі та участі товаришів, аналізу результатів своєї діяльності. Отже, контрольню-регулюючий компонент технології розвитку

індивідуальності передбачає об'єктивацію та мотивацію зовнішнього оцінювання, систематичне стимулювання внутрішнього (самооцінювання) шляхом само порівняння студентами результатів своєї діяльності, вчинків, окремих дій.

Висновки. Процес розвитку індивідуальності студента відбувається у напрямку вироблення та укріплення індивідуального стилю діяльності, стабілізації індивідуальних відмінностей індивідуального та особистісного характеру, розвитку творчості, цілепокладання та суб'єктності. Розвиток інтегральної індивідуальності супроводжується появою нових властивостей, які забезпечують побудову індивідуально-окресленого стилю поведінки, діяльності та створення неповторного життєвого шляху. Процес формування домінуючих властивостей індивідуальності на етапі професійної підготовки студента має багатофакторний характер і суттєво залежить від характеру навчально-виховних впливів, якості застосування стимулюючо-мотиваційних механізмів, серед яких провідне значення має надання можливості вибору, оцінювання та самоцінювання, самостійної практичної діяльності, планування та постановки мети, наявності відповідних індивідуальним можливостям студента завдань, тем, навчальних дисциплін, форм роботи тощо. Перспективними у даному напрямку стають питання удосконалення та запровадження технології розвитку індивідуальності студента в процесі професійної підготовки з урахуванням напрямку підготовки, освітньої спеціальності та спеціалізації.

Література

1. *Асмолов А.Г.* Культурно-историческая психология и конструирование миров: Психолог. Психопедагог. Психоисторик. – М.: Воронеж, 1996. – 768с.
2. *Боришевский М.И.* Развитие саморегуляции поведения школьников. Дис. в форме научн. докл. ...докт психол. наук: 19.00.07. – К., 1992. – 77с.
3. *Життєві кризи особистості:* Науково-методичний посібник: у 2ч./ Ред. рада: В.М.Доній, Г.М.Несен, Л.В.Сохань, І.Г.Єрмаков та ін. – К.: ІЗМН,1998. – Ч.1. Психологія життєвих криз особистості. – 359 с.
4. *Кузьменко В.У.* Теоретичні основи проблеми розвитку індивідуальності дитини // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка / За ред. С.Д.Максименка. – К. : Нора-прінт, 2004. – Вип. 24. – С. 194-205.
5. *Татенко В.А.* Психология в субъектном измерении. – К.: Просвита, 1996. – 404 с.
6. *Титаренко Т.М.* Жизненный мир личности (структурно-генетический подход): Дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. – К., 1994. – 304 с.
7. *Швалб Ю.М.* Целеполагающее сознание (психологические модели исследования.- К.: Миллениум, 2003. – 152 с.

Відомості про автора:

Кузьменко Віра Ульянівна – доктор психологічних наук, професор кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М.П.Драгоманова.

Статтю подано до друку 10.04.2015.

УДК 378.14

© Н. П. Кулеша, 2015 р.

Н. П. Кулеша (м. Київ)

УМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті висвітлено умови соціально-психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до навчання у вищому навчальному закладі. Автор аналізує роботи дослідників у цій галузі,